
Könyvismertetések

A jelen történése Hunyady György: *Jelentörténeti szociálpszichológia*

Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016, 343 oldal

Nem magától értetődő, hogy a múlt század második felében, a lazuló, enyhülő államszocializmus rendszerében Magyarországon miért éppen a szociálpszichológia lett az a tudomány, melynek megismerői a kor problémáin töprengve valóságos „áhá” élményt éltek át. Sokak számára tűnt úgy, hogy a szociálpszichológia nyitja meg a létező szocializmus világában élő emberhez vezető utat. A szociálpszichológiai nézőpont ott bujkált Kornai János hiányról alkotott elméletében, Szűcs Jenő Bibó Európa három fejlődési régiójára vonatkozó elképzelésének rekonstrukciójában és Hankiss Elemérnek a magyar társadalom lelkiállapotáról alkotott diagnózisaiában (Kornai, 1982; Szűcs, 1983; Hankiss, 1982).

Hunyady György „Jelentörténeti szociálpszichológia” címmel az Eötvös Kiadónál 2016-ban megjelent kötetének sok erénye között az egyik, hogy a szerző felidézzi a hazai szociálpszichológia szellemi beágyazódásának és intézményesülésének csillagóráit, amikor mindmáig töretlen, felfelé ivelő kutatói, tudománysszervezői karrierje elindult. Több tanulmányban is megemlékezik a kor kulcsszereplőjéről, Pataki Ferencről, aki nélkül a szociálpszichológia korántsem szabadulhatott volna meg a „burzsázia szívének oly kedves” epiteton ornanstól.

A szociálpszichológia hazai felvirágzásának döntő okát a hazai és a nemzetközi körülmények sajátos egybejártságában találhatjuk.

A Szovjetunióban kialakulófélben lévő „konkrét társadalomkutatás” nagyszerű hivatkozási alapot kínált a szociálpszichológia hazai marxista legitimációjára törő Pataki Ferenc számára. Hunyady kiváló leírást ad arról, hogy Pataki az ideológiai konstrukciókkal szembeesíthető társadalmi valóság megismerését sürgetve miként zsonglörködött Marx- és Lenin-idézetekkel, az ideológusokat saját fegyverekkel győzve le. Patakinak a szociálpszichológia hazai legitimációjáért vívott harca sajátosan egybeesett az európai szociálpszichológusok törekvésével, akik Henri Tajffellel az élen vissza akarták hozni Európába a 19. században néplélektanként és tömeglélektanként kontinensünkön született, de a 20. században az Amerikai Egyesült Államokban felvirágzott és kibontakozott szociálpszichológiát. Henri Tajfel jó érzékkel találta meg Magyarországot, ahol a Kelet és Nyugat vezető szociálpszichológusai találkoztak 1974. május 6-a és 10-e között Visegrádon.

A magában is impozáns, 19 tanulmányt egybefoglaló kötet egy 1998-ban indult sorozat része. Abban az évben jelentette meg Hunyady a „Történeti bevezetés a szociálpszichológiába: a meghonosítás lépései” című kötetet, melyben a tudományterület kialakulásának meghatározó szakaszait és irányait átfogó írások kaptak helyt. Ezt követte egy másik, a 2006-ban „A szociálpszichológia történeti olvasatai” címmel megjelent kötet, melyben a

szociálpszichológia nemzetközi és hazai története szempontjából releváns cikkek szerepeltek (Hunyady, 1998, 2006).

A mostani kötetben visszaköszönnek az előző kötetekben tárgyalt témák, de a címhez híven a leghangsúlyosabb a szemünk előtt múlttá váló jelen, ami hangsúlyosan értelmet ad a kötet címében szereplő „jelentörténeti” jelzőnek. A 19 tanulmány három nagy részre tagolódik. Az első részben a szociálpszichológia amerikanizálódásával foglalkozó írást olvashatunk, melynek különösen izgalmas gondolata a múlt században hajdan kitört „kognitív forradalommal” szemben jelentkező, mindmáig tartó „affektív ellenforradalom” kiemelése. Úgy tűnik, hogy az érzelmek által vezérelt közgondolkodás dominanciáját az új társadalmi média csak fokozza. Teljesen új távlatokat nyit a felgyorsult globalizáció, melynek következtében a Huntington által leírt „civilizációk” összetörölődve egymáson nehezen gyógyuló sebeket ütnek.

Egy izgalmas tanulmányban a szerző a jelen jövőbe nyíló történetének alapkérdéseit feszegeti, amikor felteszi a kérdést, hogy miben ragadható meg a demokrácia szociálpszichológiai jellemzői, s egyáltalán, van-e dolga a szociálpszichológiának a demokrácia politikai rendszerének kialakításában és megtartásában.

A válasz feltétlen igenlő. A társadalomkutatók demokratikus elkötelezettsége nem új keletű. Hunyady feleleveníti az 1945-ben megjelent Demokrácia-kötetbe írt megszólalásokat, melyek szerzői, a kakukktójásként szereplő Rákosi Mátyáson kívül a demokratikus közgondolkodást és annak kutatását a demokratikus működés egyik alapfeltételének látták és láttatták. A kutatások 1945 után el is kezdődtek, eredményeik szerfelett biztatóak is voltak. Nem a kutatókon múlt, hogy demokráciáról 1948 után a magyar társadalomban csak frázisokban lehetett beszélni, de demokráciát csinalni egészen 1990-ig nem lehetett.

Hunyady 2000-es években végzett kutatásai, melyek többször, mindig más és más vetületben visszatérnek a kötet írásaiban, azt mutatják, hogy a Magyarországon a demokratikus rendszerváltás a politika világában végbe ment, de a lelkekben elakadt. Ez az eredmény

egyáltalán nem meglepő, s más, hasonló jellegetű kutatások is ugyanezt tanúsítják. Hunyady „jelentörténeti” konceptualizációja azonban az eredményeket mélyebb, ha úgy tetszik, történeti kontextusba ágyazza, ami arra figyelmeztet, hogy ha a demokrácia reménye 1945-ben Csokonai szavaival élve csalfa és vak volt, 1990-ben sem mutatkozhatott másnak.

A kutatások eredményei szerint az alapbaj a rendszerváltás okozta csalódottság. A teljes magyar felnőtt lakosságot reprezentáló mintán 2011-ben a válaszadók „Magyarország” hívószóra adott asszociációinak listáját a „kilátástalanság”, a „bizonytalanság” (44%), a „nélkülözés” (23%) a „szomorúság” és a „félelem” (20%) szavak vezették. Ez az affektív háttér, melybe a demokratikus közgondolkodás egyes dimenzióit operacionalizáló attitűdmérő skálák állításai beágyazódnak. Az eredmények szerint „a társadalmi viszonyok kritikus vagy derülátó megítélése a demokráciafelfogással tartalmilag (kétféle vetületben) jól megragadható viszonyban áll. A kritikus közszellem a demokrácia vezérelveinek elfogadásával és képviselével társul a többség uralma mellett a kisebbségnek kijáró toleranciával, a stabilitás igénye mellett a választásokban megjelenő társadalmi kontrollal. A társadalom hierarchikus viszonyainak elfogadása és a folytatólagos pozitív várakozás ettől eltérően kifejezetten az állami és kormányhatalom erősítésének gondolatával szövődik össze” (88).

A rendszerváltást követően a magyar társadalomban kialakult közgondolkodás dimenzióinak operacionalizálása egészen eredeti módon lehetővé teszi a kontraszelektív-kritikai és a rendszerigazoló-apológetikus attitűdnyalábok megkülönböztetését. Az utóbbi magyarázza, hogy az általánosan mért elégedetlenség és csalódottság ellenére a maga létét a rend ígéretével legitímálva hogyan képes a rendszer fennmaradni. A kötet kiemelkedő tanulmányában Hunyady bravúrosan együtt vizsgálja a szuverenitás egyénben és az egyének politikai közösségében, az államban megjelenő érvenyesülését, nem kimondva, de sejtetve, hogy a személyes szuverenitás sérülése, a polgárok kiszolgáltatottságának élménye nem kedvez a politikai közösség szuverenitása kiteljesedésének. Machiavellit idézi, aki az általa elképzelt

ideális fejedelemnek azt tanácsolta, hogy ha szuverén akar maradni, ne sértse alattvalói szuverenitását, ne fordítsa őket maga ellen, mert hatalma a néptől való.

A szabad asszociációs teszt és a kontra-szelekció, valamint a rendszerigazolás megkülönböztetését lehetővé tevő attitűdskálák mellett a kutatásokban találkozunk egy értékmérő eljárással is, melyhez hasonlót Han-kiss Elemér alkalmazott a múlt század 70-es éveiben. Az eljárás lényege, hogy az értékeket nem meglétükben, hanem hiányukban méri. A kutatók egyúttal annak is szerét ejtették, hogy nemcsak az egyes értékek kívánatosságát, hanem azok érvényesülését is mérhessék. Felsőoktatásban oktató tanárok és hallgatók mintáján végezve a vizsgálatot 2015-ben a kutatók azt tapasztalták, hogy a környezetvédelem, a szociális biztonság, az egyenlőség és a türelem értékei kerültek kívánatosság szerint az élre. A rend, a demokrácia, a gazdasági hatékonyság és a szabadság értékei valamivel hátrébb kerültek. A lista végén a modernizálás, a hagyományörzés és a hit értékeit látjuk. A Sollen és Sein Magyarországon különösen jól ismert feszültsége mutatkozott meg abban az eredményben, hogy minél kívánatosabbnak találták a válaszadók az adott értékeket, annál kevésbé látták azokat megvalósulónak (187–189).

A második rész látszólag a múlttal foglalkozik, de már az első tanulmányból kiderül, hogy nincs múlt jelen nélkül, miként jelen sincs múlt nélkül. A közgondolkodásban az idő kétféle konstrukciója egységet képez, melyet a szerző egy 2012-ben végzett vizsgálat tükrében mutat meg. A válaszadókat arra kérték, hogy a szabadság, az anyagi jólét, a társadalmi egyenlőség, a társadalmi kohézió és a remény szempontjai alapján minősítsék az 1867-ben kezdődött modern magyar múlt korszakait, összehasonlítva azokat a 2012-es jelennel. Az eredmények szerint a „jelen ugyan szabadnak tűnik, de minden más egybevetésben kifejezetten rossz helyet foglal el” (212).

A vizsgálat jól dokumentálja, hogy a rendszerváltoztatás egy történelmi pillanatra felvilantotta a magyar társadalomban a szociális piacgazdaságra építő demokrácia csalfa és vak reményét, mely amilyen gyorsan jött, oly gyorsan

el is tűnt, átadva helyét a fénylő szimbólumok által elrejtett autokratikus múltnak.

Egy nagyszerű portré révén ad választ a kérdésre Hunyady, hogy „mit keres és mit talál a múltban a jelen”? Mióta a szerző pályára lépett, Kornis Gyula mindig is érdeklődésének homlokterében volt. Róla írta szakdolgozatát, s már akkor kiderült számára, hogy milyen hallatlan megismerési potenciál rejtezik a történelem és a pszichológia ötvözésében. Kornis kiváló tudós volt, de nem állt meg a tudománynál. Az el nem múló múlt történészeként nemcsak gondolkodott a politika pszichológiájáról, hanem aktív részt is vállalt a politikai életben. Horthy és Bethlen szövetségeseként ellenségévé vált és maradt a szélsőjobbra sodródott Imrédy Bélának, szembe fordult Hóman Bálinttal. A nyilas puccsot követően börtönbe is került. Mindez nem mentette meg 1945 után a kitelepítéstől. Osztoznia kellett a konzervatív szellemi-politikai elit tagjaira mért sanyarú sorsban. Szegényen, de nem megtörve halt meg. A tanulmány meggyőzően érvel amellett, hogy Kornis szelleme és jelleme követendő példa ma is azoknak, akik a magyar konzervatív gondolati hagyomány útján kívánnak járni a demokrácia és a jogállam védelmében.

A harmadik részben a szerző saját életműve kezdeteire pillant vissza. Pataki Ferencről, a hazai szociálpszichológia intézményesítőjéről ír empatikus portrét, akinek műhelyében kutatásait kezdte, melyek az ideológiai-politikai kognitív tartalmak bevonásával messze meghaladták a korban szabványos csoportkutatások kereteit. A szociálpszichológiai mikrovilágban kidolgozott „jelentörténeti” perspektíva tette lehetővé azokat a nemzetközileg is teljesen új, úttörő kutatásokat, amelyeket a szerző munkatársaival a Szecső Tamás által vezetett Tömegkommunikációs Kutatóközpontban a múlt század 70-es éveiben végzett a történelem és a hazafiság közgondolkodásban játszott szerepéről. Első volt, aki a jelenben tovább élő nemzeti múlt finomszerkezeteit a családi emlékezetben kutatta.

Hunyady érdeklődésének középpontjába az utóbbi években a jog és a szociálpszichológia lehetséges kapcsolatai kerültek. E témában gazdag, sokszerzős kötetet adott közre Ber-

kics Mihállyal társszerkesztésben (Hunyady, Berkics, 2015). Helyes felismerés, miszerint a szociálpszichológia segítheti a jogalkotást és a jogalkalmazást, de a szociálpszichológia alapvető feladata mindenekelőtt, hogy segítse a demokraták nevelését, akik nélkül nincs és nem lehet demokrácia.

A könyv megerősíti az olvasóban a szerzőről a korábbi művek alapján kialakított képet. Az alap a széles körű, a hazai és a nemzetközi szakirodalomra egyaránt kiterjedő tájékozottság, melynek maszkja mögött ott érződik a szerző szenvedélyének és a visszafogottságának sajátos elegye. Itt-ott előtör az ironia, a humor, a szarkazmus, mely befogadás-lélektanilag erősíti a gondolatíságot. A szerző a magyar értekező próza legnagyobbjainak hagyományát követve elkötelezett a közjó, az emberi jogok és a demokrácia mellett. Szavai mögött ott érezzük az egykor Szekfű által feltett kérdést: „Mi a magyar?” Ez az a kérdés, mely összeköti a jelent a múlttal, s visz előre a jövőbe. Bizto-

sak lehetünk abba, hogy Hunyady Györgynek lesznek még válasza, s lesznek olvasók, akik értik és meghallják a válaszokat.

Csepeli György
iASK, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete,
Kőszeg és ELTE

IRODALOM

- Hankiss Elemér (1982). *Diagnózisok*. Budapest: Magvető
- Hunyady György (1998). *Történeti bevezetés a szociálpszichológiába: A meghonosítás lépése*. Budapest: Eötvös Kiadó
- Hunyady György (2006). *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Hunyady György, Berkics Mihály, szerk. (2015). *A jog szociálpszichológiája. A hiányzó láncszem*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Kornai János (1982). *A hiány*. Budapest: KJK.
- Szücs Jenő (1983). *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető.

Oliver Sacks: *Mozgásban (Egy élet)*

Fordította: Ízing Róbert, lektorálta: Pléh Csaba, szerkesztette: Türek Rita
Budapest, HVG Kiadó, 2017, 339 oldal

„Mindig is tudtam és biztos voltam benne, hogy a jól megírt orvosi esettanulmányok vezető szerepet játszhatnak az orvostudományban, különösképpen a neurológia és pszichiátria területén. Sajnos az a képesség, amely oly jellemző volt a 19. század nagy neurológusaira és pszichiátereire, ma már elveszett. Ennek talán az az alapvető tévedés az oka, hogy a gépek és elektromos eszközök helyettesíthetik a személyiség tanulmányozását. A maga kiváló könyve bemutatja, hogy a klinikai esettanulmányok fontos hagyományát fel lehet támasztani, méghozzá sikerrel” – írta Lurija 1973 júniusán Oliver Sacksnek, a nagy sikerű *Ébredések* című kötet megjelenése után pár nappal. Lurija lényegretörően fogalmazott levele Oliver Sacks egész munkásságára jellemző: nem csupán a laikusok kedvelhették és ismerhették meg az emberi agy rejtelmét az ő történeteinek keresz-

tül, de kíváncsisága és különleges esettanulmányai a pszichológia és az orvostudomány számára is rendkívül hasznosak voltak.

Olivier Sacks leplezetlen őszinteséggel és humorral ír személyes és szakmai kalandjairól az önéletrajzi könyvében. Tizenkét fejezetet keresztül mutatja be életének meghatározó eseményeit, kezdve egészen fiatal korától az utolsó békés évekig. A könyv tematikus fejezetekre van felosztva, de az időben folyamatosan ugrál: néha egy-egy személy vagy helyszín vissza- vagy előrerántja Sacksot az időben, és hosszú történetmesélésbe kezd. Minden egyes elmesélt történet szervesen hozzájárul ahhoz, hogy az olvasó teljes képet kapjon a rendkívül humánus szerzőről, páciensek, könyvfejezetek, szerelmek történeteinek alapján értjük meg, hogy lett Oliver Sacks ennyire sikeres és érdekfeszítő orvos, de leginkább történetmesélő.

Könyvében a 80 éves énje visszatekint a fiatalkori énjére, felidézi a boldog, boldogtalan szerelmi kapcsolatait, bukásait, sikereit, a megjelentek mellett még a befejezetlen műveire is kitér (Oliver Sacks könyvei magyarul: *Ébredések*, 1990; *Antropológus a Marson*, 2004; *Fél lábbal a földön*, 2007; *Zenebolondok*, 2010; *Az elme szeme*, 2011; *Hallucinációk*, 2013; *A férfi, aki kalápnak nézte a feleségét*, 2015).

Sacks a motorok és a sebesség iránti szenvedélyével kezdi el mesélni élettörténetét, az első fejezetből így az olvasó már egészen sok mindenre következtethet az ő temperamentumos személyiségét illetően, amely egész életútján végigkísérte. „Sacks még sokra vihethi, ha képes lesz féken tartani magát” – írja bizonyítványába Sacks egyik iskolai tanára. A könyv későbbi fejezeteiből kiderül, hogy a Sacksnek sokszor nem sikerült féken tartania magát, ám az így szerzett kevésbé szerencsés tapasztalatok csak tanították és vitték előre szakmai és magánéletében.

A korai évek felidézése során az olvasó betekintést nyerhet Sacks igen fiatalon kezdődő tudományos érdeklődésébe és alkotásaiba is. Már a gimnáziumi évek alatt szenvedélyesen érdeklődött a tudományos tárgyak, mint például a kémia, és az irodalom iránt. Hosszú esszéi már ekkor nagyon gördülékenyek, könnyen olvashatóak voltak. Az írás iránti szenvedélye, már-már mániakussága (sokszor órákon keresztül volt képes írni egy adott kérdéstről, minden másról elfeledkezve) ellensúlyozta a tárgyilagos vizsgákon nyújtott gyengébb teljesítményét.

A második fejezetben (Elhagyom a fészket) Sacks Kanadában töltött gyakorlati éveiről mesél. Ez idő tájt San Franciscóba látogatott, ahol úgy érezte, örökre maradnia kell. Elvársolták a hegyek, az erdők, a tavak, mindent megtalált ott, amire a mindennapjai során vágyott. Az elválás szüleitől eleinte keserű volt, nem maradt a családi otthonban más, csak Michael, a család „furcsa” gyermeke – Sacks skizofrén bátyja, akiről a könyv során később bővebben mesél. Sackset érzékenyen érintette bátyja állapota, még egészen fiatal volt, 12 éves, amikor Michaelnál jelentkeztek az első tünetek. Igyekezett távolságot tartani, rettegett, hogy az örület őt is megfertőzi, ennek

ellenére szenvedélyesen szerette testvérét. Szülei veszteségként élték meg Michael betegségét, szégyellték őt a vendégek előtt, félték a rohamaitól. Sacks orvos édesanyja hasonlóan reagált, amikor fiáról megtudta, hogy homoszexuális (Sacks sosem vonzódott az ellenkező nemhez); attól félt, hogy míg egyik fiát a skizofrénia, a másikat az akkor még betegségként bélyegzett homoszexualitás fogja elragadni. A fejezet végén Sacks beismeri, hogy Michael betegsége volt az egyik ok, hogy elhagyja az országot – elmenekült, ugyanakkor abban bízott, hogy így lehetőséget teremt saját magának arra, hogy kutathassa a tudat és agy betegségeit.

Sackset kanyargós út vezette végső állomáshoz. San Franciscóba érkezése után a Mount Sion kórházban kezdett el dolgozni, de hamar útra kerekedett, úgy határozott, hogy motorral fogja keresztülutazni Amerikát, amelyről útinaplót is készít. Az út a motor lerobbanása miatt meghíúsult, Sackset egy kamionos páros húzta ki a pácából, majd velük utazgatott, így a kamionosokkal való kalandokról számolt be az útinaplójában. Ezek alapján a történetek alapján is arra lehet következtetni, hogy Sacks mindenféle ember mögött meglátja a legérdekesebb élettörténeteket, amelyekről a legnagyobb lelkesedéssel mesél az olvasóközönségnek.

Amikor az 1960-as években Kalifornia után Sacks New Yorkba költözött, hogy az Albert Einstein College-ban neuropatológiával foglalkozzon (*Elérhetetlen távolságban* c. fejezet), súlyos amfetaminfüggőséggel küzdött. Ugyanakkor ráébredt arra, hogy a kutatói pálya nem neki való: értelmet kell találnia a munkájában, és kreativitást, hogy ne a drogok jelentsék a kielégülést számára. 1966 októberében kezdett el klinikán dolgozni, és ámulatba ejtették a páciensek mögött rejlő életutak. Sacks egy egész fejezetet szentelt az egyik legismertebb művének, az *Ébredések* című könyv (melyből film is készült, Robin Williams és Robert De Niro főszereplésével) előzményeinek elmeséléséhez.

Az egyik legérdekesebb fejezet az utolsó előtti (*Új megvilágításban a tudat*), melyben Sacks részletesen leírja, hogyan és kik által került számára az emberi tudat új megvilágításba. Sacks egy különös eset kapcsán (a színvak festő esete) idézi fel Semir Zeki munkásságát

és előadásait a különböző agyterületek szerveződéséről és azok funkciójáról, amely arra készítette, hogy radikálisan másképp kezdjen el gondolkodni a tudatosság idegi szerveződéséről. Az 1980-as évek végén az agyi képzőanyag eljárások megjelenésével Sacks ráébredt arra, milyen fantasztikus lehetőség, hogy az agysejtek aktivitását már rögzíteni lehet, illetve térképezni, hogy hol alkotja meg az emberi agy a különböző élményeket. Sacks ekkortájt találkozott Ralph Siegellel, a fiatal neurofiziológussal, aki a majmok vizuális rendszerét kutatta. Nagy hatással volt Sacksra Ralph komputációs idegtudomány iránti rajongása és tudása. Ralphal évtizedekre szóló barátságot kötött, és bár nagyon fiatalon, 52 éves korában elhunyt, hangja Sacks gondolkodásának integráns részévé vált.

Francis Crick volt egy másik személy, aki Sacksnak ezekben az időkben inspirálta, különösen az elme és agy viszonyára és a tudat biológiai hátterére vonatkozó kérdésekben. Sacks részletesen beszámolt neki a színvak festő esetéről, aki lelkesen írta meg kritikai észrevételeit válaszában. Sackshez hasonlóan Crick is úgy gondolta, hogy a legérdekesebb jelenség a színvak festő esetét illetően az, hogy Mr. I. nemcsak a színlátás képességét veszítette el, hanem el sem tudta képzelni többé a színeket, ugyanakkor a memóriájában a színek nevei és színasszociációk érintetlenek maradtak. Crickel hosszan tartott a barátságuk, és nagyon sok új, inspiráló kérdést igyekeztek mindket-

ten megválaszolni a vizuális észlelés és a tudat kapcsolatáról.

Egy másik kulcsfontosságú személy Sacks életében szintén ebben a fejezetben kerül említésre: Gerald Edelman, akinek forradalmi munkásságáról Sacks az 1980-as években olvasott. Irigylésre méltónak találta Edelman koncentráltágát és már-már rögeszmés gondolkodását az emberi tudat eredetéről. 1988-ban együtt vacsoráztak egy firenzei konferencia után, amikor Edelman kifejtette az idegsejtcsoport-kiválasztódásról szóló radikális elméletét, a neurális darwinizmust. Sacks a vacsora után extatikus állapotba került, úgy érezte, végre egy globális teóriára talált a tudatot és tudatosságot illetően a sekélyes komputeranalógiák helyett.

Sacks életrajzi könyvét 80 éves kora után, mintegy visszatekintésként írta, mégis meglepő részletességgel tárja az olvasó elé mindazon találkozások és életét meghatározó események emlékeit, amelyek inspirálták és amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy egy nyitott, humánus kutatóorvos szülessen belőle, akinek az esetleírásai és történetei nagyban hozzájárultak a tudomány fejlődéséhez. Egy igazi történetmesélő volt, akinek szenvedélye volt az írás, az érdeklődők szerencséjére szinte minden munkájáról és élethelyzetéről gondos feljegyzéseket készített. E könyvet is az *íráshoz* fűződő szenvedélyével zárta.

Fischer Paula
PhD-diák, CEU

Karácsony-kultusz és a pszichológia története

Heltai Miklós – Lányi Gusztáv (szerk.):
Karácsony Sándor és a magyar pszichológia

Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2017, 215 oldal

A pszichológiatörténet-írásnak legalább három forrása, s a történészek és a pszichológusok között versengő hozzáállása van, a művek, a kor és az intézmények, s az alkotók, a pszichológusok szempontja. A Karácsony Sándor szellemi örökségét ápoló Csökmei Kör és a Magyar Pszichológiai Társaság pszichológia-

történeti szekciója által szervezett 2015. novemberi konferenciáján, melynek előadásait és hozzászólásait összegzi a 12 tanulmány, mindhárom mozzanat jelen volt. Van azonban a pszichológiatörténet-írásnak, mint minden tudománytörténet-írásnak érték és cél vonatkozása is. E tekintetben a kötet elsősorban

kultuscélokot szolgál, illetve állásfoglalás a mai pszichológia céljairól. Mint Heltai Miklós, a Karácsony-életmű újradaiadásának s gondozásának őre (Karácsony, 2010), utószavában is kifejti, „nyilvánvalóvá vált, hogy [Karácsony] életműve pszichológiai vonatkozásban is tudománytörténetünk nagy értéke, s az is, hogy aktualitását az eltelt évtizedekben sem veszítette el” (215).

Az írások két tekintetben tesznek eleget hagiográfiai elkötelezettségüknek. Karácsony Sándor munkásságát mint méltatlanul elfeledett múltat mutatják be, s ugyanakkor visszatérően felvonultatják a Karácsony-tanítványok örök folyamát. A közel fél évszázada (Lányi, 1982, 2000) Karácsonynak a magyar szellemi örökség középpontjába helyezéseért küzdő, itteni tanulmányában (is) az elfeledett hagyományt és az ismétlődő diszkontinuitást elemző és ostorozó Lányi Gusztáv kiinduló leltárt ad a követőkről s az útítársakról, Kiss Árpádtól, Kontra Györgyön és Székácsné Vida Márián keresztül Lakatos Imréig, Kalmár Lászlóig és Szabó Árpádig. A követők számos írásban visszatérnek. A külső szemlélő ezzel kapcsolatban nehezen tudja elkerülni a belterjesség érzését. Ez különösen kiugró a szülő–fiú viszonyoknál. Nem ártott volna a szerkesztőknek jelezniük, hogy a szerzőként szereplő Kontra Miklós, a sokak emlegette biológus, Karácsony-tanítvány, a mester emlékét egy nevezetes 1956-os elbukott Karácsony-ellenes disszertációvitan is megvédő Kontra György fia.

Kiss Endre a sokat emlegetett Kiss Árpád fia, a Vargha fivérekéről érzékletes képet adó Vargha András pedig maga is az egyik Vargha fivér fia. Ezt mindenki tudja, mondhatnák a szerkesztők, kivéve a mai naiv olvasót, mondja a recenzens.

Ez a belterjesség néhol a Karácsony-filológia és -értékelés vitatott kérdéseiben is az ünneplő kötettől joggal igényelhető tisztánlátás helyett éppen növeli a homályt. Mátrai László Karácsony Sándorról adott, a Karácsonyt követőket akkor is megmozgató gyermekkori emlékéiről Lányi Gusztáv azt mondja „leírás/elemzése *in-jenális/ördögi*” (31). Ennél az érintettek és az olvasó is többet érdemelt volna. Kontra Miklós pedig a Karácsony féle mellérendelést bíráló mai nyelvésznek még a nevét sem említi.

Csak annyit mond, hogy van „ilyen, tudatlan, ámde tudatlanságánál is magabiztosabb tanulmány szerző [...] A megbírált szerző elolvasta Simonsics bírálata, majd ezt követően újraközelte dezinformáló írását Karácsonyról, saját gyűjteményes kötetében. Sapienti sat” (134). Hát nekem nem volt elég, kinyomoztam. Nádasdy Ádám (2006) dolgozatáról volt szó. Filológustól különös hozzáállás, hogy a bírált műre nem hivatkozik, csak a bírálatra (Simonsics, 2006). A vita egyébként, kétségtelenül felfokozott jelzőkkel, azon folyik, hogy sajátos jellemzője-e a magyar nyelvnek a mellérendelés, miként Karácsony hirdette, szembeállítva a magyart az indoeurópai nyelvekkel, s vajon van-e ennek magyarázó ereje a magyar mentalitásra, például a vélelmezett társadalmi demokratizmusra nézve.

Ez a belterjesként említett mozzanat átvezet a kötet egy másik jellemzőjéhez és gondjához. A kötet sok szerzője visszatér Karácsony sajátos nemzeti attitűdjéhez. A pedagógiai írásokból (Földi Rita, Bagdy Emőke, Vince Tamás, Trencsényi László) kiderül, hogyan kapcsolódik ez a gondolkodásmód Karácsony pedagógiai demokratizmusához. Ugyanakkor a sajátos nemzeti észjárás, a mellérendelés, miközben Miklóssy Endre egész fejezetet szentel neki, nem kap kontextuális értelmezést. Az olvasó úgy érzi, itt hittételről van szó, amit nem illik profán közegébe visszahelyezni. Nem kapunk elemzést arról, milyen nemzeti önvédelmi szerepe is volt saját korában a mellérendelés koncepciónak, s milyen hasonlósága van a kor nagy német–magyar összevetést alkalmazó nemzetkarakterológiájával, Prohászka Lajos (1936) vándor és bujdosó koncepciójával.

A kötet számos tanulmánya próbál Karácsony elsőbbsége, illetve máig érvényes mintaadó szerepe mellett érvelni, elsősorban a fejlődéslelektanban. Nem egyszerűen prezentizmusról, a mai kérdések múltba vetítéséről, hanem a klasszikusok örök érvényéről van itt szó. Valójában történetietlen az alaphang, „mi már rég tudjuk ezeket a dolgokat”. Nem idegen tőle sok tekintetben a magába zárkózó felfogás, sokszor egyenesen nyugatellenesség, s a mai pszichológia gúnyolása. Deme Tamás például Maslow motivációs piramisát gúnyolja a társas szükséglet rendszer nevében. Trencsényi

nyi László „import” innovációkról s amerikai segélycsomagokról gúnyolódik (192–193), miután elverte a port az intimkedésnek megfelelően csak Zs. J.-ként emlegetett Zsolnai Józsefen (192). A változástól és az újítástól idegenkedés számomra a sokat hangoztatott pedagógiai nyitottságot is megkérdőjelezi.

Vonzóbb Séra László összefoglaló tanulmánya, mely hagyományosabb megközelítést alkalmaz. Karácsony emberképének két mozzanatát emeli ki: az interszubjektivitást és a konkrét képi tartalmak elsőbbségét a nyelvben. Ebből kiindulva azután bemutatja, hogyan jelenik meg a ’másik’ és a mentális kép a mai kísérleti pszichológiában.

Van két igen fontos mozzanat, melyeket tekintve a kötet nem mint történeti elemzés vagy kirándulás, hanem mint 21. század eleji emberképet bemutató munka nagyon tanulságos. Mindkettő olyan mozzanat, ahol magam világnézeti okokból nem osztom a szerzők véleményét, de nagyon fontosnak tartom, hogy őszintén vállalva bemutatják felfogásukat. Számukra Karácsony üzenete a hívő ember lélektanára vonatkozik, mely ugyanakkor az individualizmus bírálatait is tartalmazza.

Az ember törekvéseit igazából a hit felől kell megértenünk. „Az élet művészete [...] az, hogy beilleszkedünk az Isten világterv hálózatába” – idézi Karácsonyt Lányi Gusztáv (42). Deme Tamás részletesen érvel a szekuláris kultúrákál és a „lélektani protézisekkel” szemben (95). A gyakorló pszichológus Bagdy Emőke is a transzcendencia és a spirituális életvezetési elvek mellett kötelezi el magát (84–85). Nem egy könyvismertetés feladata ezekben a súlyos kérdésekben állást foglalni. Érdekes azonban látnunk, hogy ez a spirituális, „pneumatikus” felfogás szemben áll a hagyományos alkalmazott lélektan evilági céljaival.

Számos írást áthat a kötetben az antiindividualizmus is. Karácsony üzenete a jelen felé követői számára a másik ember, mintegy a partner kultusza. Nagyon eltér ez mind hangoztatásban, mind például a sugallt kutatási

stratégiákban attól az új társas elmélet típustól, mely az elemi szocialitást az egyének biológiai természetéhez kapcsolja. Ami pedig a gyakorlati pszichológiát illeti, sokan vagyunk, akik a gyakorlati pszichológia szükségét éppen a fokozódó individualizációhoz kapcsoljuk. A pszichológia az általam értelmezett fővonalban nem megváltásra törekvő, hanem evilági segítő hivatás. Létre kellett jönnie a modern – magányos, felelősségvállaló stb. – individuumnak ahhoz, hogy azt segíteni kelljen. Ez a „polgári modernizáció” a szekularizált egyénhez kapcsolta a pszichológia hivatását. A kötet számomra azt mutatja meg, hogy ennek létrejöhet a vallásos világképek révén egy új megkérdőjelezése. Lehet, hogy a hit, az elhivatottság, az individualizmus vitatása révén a felvilágosodás felszámolásának pszichológiai jelszórendszere kezd kialakulni?

Pléh Csaba

Közép-Európai Egyetem

IRODALOM

- Karácsony Sándor (2010). *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Lányi Gusztáv (1982). Karácsony Sándor társaslélektani rendszere. *Magyar Filozófiai Szemle*, 26, 837–876.
- Lányi Gusztáv (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan: hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Nádasdy Ádám (2006). Mi köze a nyelvnek a társadalomhoz? In: *Poszler György (szerk.) A társadalomtudományok szerepe a változó világban* (pp. 46–56). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Prohászka Lajos (1936). *A vándor és a bujdosó*. Pécs: Egyetemi Könyvkiadó.
- Simoncsics Péter (2006). Karácsony Sándor nyelvészeti nézeteiről és ezek utóéletéről. *Nyelvtudományi Közlemények*, 103, 106–128.